

LA FUNCIÓ SOCIAL DE LA RELIGIÓ: COMTE I TOCQUEVILLE

Ramon ALCOBERRO

L'estudi científic de la religió és contemporani del naixement de la sociologia al segle 19. Amb la modernitat (i ja des de Spinoza al s. 17), la religió passa a ser un fet de la vida privada i la seva incidència pública significativa es veu qüestionada per la ciència (positivisme) i per les tesis polítiques democràtiques (igualitaristes i contràries a qualsevol 'revelació' ultramundana). La revolució francesa va entronitzar la 'deessa Raó' i des d'aleshores els canvis vinculats a la política i a la societat posaven en qüestió les tesis religioses bàsiques i la mateixa necessitat de la fe. Des dels inicis de la sociologia, Comte, Tocqueville, Mill, Marx, Engels, Durkheim i Weber van vincular el canvi social a l'evolució de les religions i dels sentiments religiosos.

En un món com el de la revolució industrial, en què la religió perdia de mica en mica el seu poder d'explicació global, la pregunta que es van fer tots els clàssics del pensament social fou la mateixa: ¿com podria fonamentar-se la societat sense una idea sobre el 'sagrat'?, ¿era necessària alguna mena de religió per donar estructura a les societats o, pel contrari, la religió constitueix un simple subproducte de la cultura?

Veurem molt en resum com respongueren aquesta qüestió els clàssics del pensament social.

AUGUSTE COMTE (1798-1857): LA RELIGIÓ COM A ESTRUCTURA FONAMENTAL DE LES SOCIETATS

Al volum segon del seu SISTEMA DE POLÍTICA POSITIVA (1852), Comte es preguntà per l'estructura fonamental de les societats i va estudiar la funció social de la religió. En la seva opinió, tota societat ha de menester un principi de cohesió per tal de mantenir la seva unitat. Aquesta cohesió fa necessària l'existència d'una religió, perquè tan sols la religió pot produir consens social, en la mesura que combina tres dimensions:

- 1.- S'adreça a la intel·ligència humana a través del dogma.
- 2.- S'adreça als sentiments a través del culte que, a més, regula l'afectivitat.
- 3.- Finalment, la religió també té una dimensió pública de caire moral, en la mesura que pretén regular els costums (públics i privats).

Així religió i societat es necessiten mútuament. La sociologia de Comte fonamenta la religió, alhora que la religió constitueix un dels fonaments de l'ordre social. Comte opinava que la religió de l'església catòlica era arcaica, però que el fet mateix de la religió resulta indispensable per a la humanitat, en la mesura que satisfà les seves necessitats d'espiritualitat, d'amor i d'unitat. Per això propugnava el que ell anomenà «la religió de la humanitat» (i fins i tot va establir-ne un culte, francament ingenu, del qual s'autonomenà summe sacerdot!). La religió de la humanitat és una religió social que honora el conjunt dels homes que, pel seu mèrit, han aconseguit millorar la humanitat.

En l'època de la ciència, la religió deixa de ser un relat mític i ha d'anar evolucionant, pensa Comte, en un sentit cada cop més universalista i més humanista. John Stuart Mill completarà, més endavant aquesta tesi, suposant que la religiositat ha de servir no pas per adorar una divinitat en el més enllà sinó per crear vincles de fraternitat entre els humans.

ALEXIS DE TOCQUEVILLE (1805-1859): LA RELIGIÓ COM A RECOLZAMENT DE LES SOCIETATS DEMOCRÀTIQUES

D'origen aristocràtic, Alexis de Tocqueville fou un dels grans analistes de la societat l'endemà de la revolució francesa. L'any 1831, va viatjar als Estats Units, en missió oficial, per tal d'estudiar el sistema penitenciari nord-americà i va acabar escrivint un dels grans tractats de filosofia política de tots els temps: LA DEMOCRÀCIA A AMÈRICA (1835), en què comparava metòdicament la societat aristocràtica i la democràtica.

L'estat social democràtic es caracteritza, segons Tocqueville, per la tendència a la igualtat de condicions. Els ciutadans són jurídicament iguals i les dignitats socials són accessibles a tothom —en vocabulari sociològic: la democràcia fa possible la mobilitat social potencial. En la democràcia, llibertat i igualtat són indestruïbles. Com va escriure ell mateix: «penso que els pobles democràtics tenen un gust natural per la llibertat (...) però tenen per la igualtat una passió ardent, insaciable, eterna, invencible: volen la igualtat en la llibertat» (La Democràcia a Amèrica, vol. II, 2ª part, cap. 1).

Al mateix temps, Tocqueville considera que la tendència a la igualtat de condicions duu implícit un perill: el replegament sobre un mateix amenaça la cohesió social, perquè fa créixer l'individualisme i el desinterès per la cosa pública. En cas d'haver de triar entre igualtat i llibertat, Tocqueville afirma que en una democràcia els ciutadans triaran sempre la igualtat, fins i tot al preu de l'esclavatge. El gran problema de la democràcia és la tendència al desordre i la manca de governabilitat. En conseqüència, per tal que hi hagi democràcia: «per sota [dels ciutadans] s'aixeca un poder absolut, detallat, regular, previsor i suau» (*Op. cit.*, vol II, 4ª part, cap. 6), de tal manera que la democràcia sigui governable i no derivi en anarquia.

Per tal de fer compatible la llibertat i la igualtat, Tocqueville defensa que la religió és un element que ajuda a salvar la llibertat. Mentre a la França del seu temps hi havia un conflicte entre llibertat i religió, la llibertat de consciència que necessita la religió ajuda a crear hàbits democràtics: «El despotisme pot prescindir de la fe, però no la llibertat».

Tocqueville afirma que la religió dóna als individus la fe que els permet suportar la feblesa que els amenaça en els estats democràtics, a saber, «l'amor pels gaudis materials». La religió no ha de destruir «l'amor pel benestar» que està en l'origen de la passió democràtica, ni els sacerdots han de menysprear el món, ni predicar contra les legítimes gratificacions materials. La religió a Amèrica, segons Tocqueville, en ser molt poc formalista, en defensar la lliure trobada de l'individu amb el seu déu, en donar més importància a l'esperit que a la lletra i en encoratjar la gent a ser feliç també en aquest món és un factor de llibertat.

En un Estat absolutista es predica a tothom la mateixa fe i la religió tiranitza les consciències; però segons Tocqueville, en un Estat democràtic, la religió actua al revés: predica la llibertat de consciència i la solidaritat de manera que la fe resulta compatible amb la democràcia.